۸. جلسه با مستبصرین (۱۳۹۲/۰۳/۳۰)

سال تحصیلی (۱۳۹۲-۱۳۹۱) - پنجشنبه، ۳۰ خرداد ماه ۱۳۹۲ عنوان جلسه : تفسیر خطبه ۲۲۰ نهج‌البلاغه ۲

- پیش‌گفتار (چکیده)
- خلاصه تفصیلی

پیش‌گفتار (چکیده)

این جلسه به بررسی مفهوم نفس و عقل در تعالیم اخلاقی و دینی می‌پردازد. استاد با استناد به تفسیر مرحوم مجلسی و احادیث شریف، به ویژه حدیث "احیاء عقل و اماته نفس"، این دو مفهوم را تبیین می‌کنند.

ایشان توضیح می‌دهند که احیاء عقل به معنای فعال شدن جنبه نورانی و متعالی روح است، در حالی که اماته نفس به معنای غلبه عقل بر خواهش‌های نفسانی و مادی است. همچنین به تحلیل واژگان حدیث، به خصوص کلمه "دق" و آثار معنوی این دو عمل در زندگی سالک اشاره دارند.

خ‌لاصه تفصی‌لی

معنای «نفس»

- معنای اصلی: کلمه "نفس" در اینجا به معنای "روح" یا "جوهر روح" است. این روح، یک وجود نورانی، مجرد، بسیط و غیرقابل بسط است که متناسب با عالم خاص خود می‌باشد.
- کاربرد خاص: زمانی که "روح" در حال تدبیر بدن است، به آن "نفس" گفته می‌شود.
- ابعاد روح: روح دارای حیثیات، شئونات و نواحی مختلفی است.

مفهوم «احیاء عقل و امانه نفس»

این دو مفهوم، دو عمل متقابل و مکمل برای سالک هستند:

احیاء عقل

- به این معناست که سالک، جوهر روح خود را که به این عالم تعلق ندارد و فعلاً ناچار به تدبیر مزاجی بدن است، احیا کرده و جهت علو و نورانیت آن را فعال نماید.
- این کار در لسان علمای اخلاق معادل "تحلیه" است؛ یعنی آراسته شدن به فضائل روحی، نفسانی و عقلانی، که شامل کارهای اثباتی است.

امانه نفس

- به معنای میراندن آن جنبه از روح است که به تدبیر بدن می‌پردازد.
- یعنی جهت تدبیر بدن نتوانسته بر سالک غلبه کند و او را مغلوب خواسته‌ها، منافع دنیوی و مادی، و تمایلات عالم خاک (ناسوت) نماید.
- معنای حقیقی "میراندن": مرحوم مجلسی "امانة النفس" را به "مقهور شدن نفس توسط عقل" تفسیر می‌کند. این یعنی نفس تابع عقل می‌شود، برخلاف حالتی که عقل تابع نفس و هوای نفسانی باشد.
- مرگ مجازی: این میراندن به معنای مرگ واقعی نیست، بلکه "فی حکم الموت" قرار گرفتن نفس است. این حالت به معنای "ارتفاع الشهوات النفسانیه" (از

بین رفتن شهوات نفسانی) است. این مفهوم با عبارت "موتوا قبل ان تموتوا" تطابق دارد؛ یعنی ارادات، هواها و انگیزه‌های نفسانی را از آن بگیرید.

رابطه احیاء و اماته

- "اماته نفس" و "احیاء عقل" به نوعی عین هم محسوب می‌شوند. اماته نفس قطعاً مستلزم احیاء عقل است.
- با این حال، احیاء (تحلیه) نیز خود کاری مستقل و مهم است که شامل اقدامات اثباتی می‌شود.

اصول تفسیری

در فهم این حدیث، از دو ضابطه مهم استفاده می‌شود:

- ضابطه مقابله (تقابل).
- ضابطه تناسب حکم و موضوع:
  - این اصل بیان می‌کند که تناسب بین اثر و مؤثر و تناسب بین سبب و مسبب باید در نظر گرفته شود.
  - در کلام عرف عام، برای درک مرام، تمامی ضوابط و قرائن (از جمله اول و آخر کلام) در یک "فهم دوری" به هم مرتبط دیده می‌شوند.

آثار «احیاء عقل و اماته نفس»

حضرت برای این دو عمل، سه اثر مهم را ذکر می‌کنند:

۱. حتی دقّ جلیله

۲. لطف غلیظه

۳. برق له لامع کثیر البرق

- احتمال تاکید: مرحوم مجلسی احتمال داده است که "دقّ جلیله" و "لطف غلیظه" تأکیدی بر یکدیگر باشند و یک اثر واحد محسوب شوند.
- ماهیت آثار: این موارد به عنوان "اثر" مطرح شده‌اند، نه به عنوان کاری که ما باید انجام دهیم. به این معنی که چون عقل احیا و نفس اماته شده، این نتایج حاصل می‌شوند.

تحلیل «دقّ جلیله»

این عبارت مورد تحلیل دقیق لغوی و صرفی قرار گرفته است:

- معنای لغوی "دقّ":
  - به معنای "کوبیدن" است، مانند "دق الباب".
  - "دقیق" (اسم فاعل) در اصل به معنای "مدقوق" (کوبیده‌شده) است؛ یعنی چیزی که در اثر کوبیده شدن، ریز و نرم شده است (مانند آرد).

- "دقّ" در اینجا (متعدی یا لازم):
  - متعدی: "دقّ‌جلیله" یعنی "عظیم خود را کوبید".
  - لازم (صار دقیقاً): "دقّ‌الشیء صار دقیقاً" یعنی "آن چیز ریز و نرم شد".
  - بر اساس تحلیل استاد، به احتمال قوی "دقّ" در اینجا لازم است، به معنای "ریز و لطیف شدن". مانند "ذهب هواه" که "ذهب" لازم است.
  - بنابراین، "حتی دقّ‌جلیله" به این معناست که "جلیل او (آن عظمت) دقیق (ریز و لطیف) شد"، نه اینکه "آن را ریز کرد". این حالت "گردیدن" (صیرورت) است نه "گرداندن شدن" (تصییر).

- معنای "جلیل" در "دقّ‌جلیله":
  - "جلیل" به معنای "عظیم" یا "بزرگ" است.
  - با توجه به ضابطه تناسب حکم و موضوع: اگر "جلیل" صفتی ممدوح بود، نباید "دقیق" (ریز/لطیف) می‌شد، بلکه باید بزرگ‌تر می‌گردید.
  - بنابراین، "جلیل" در اینجا به "عظمت و بزرگی نامطلوب" و ناپسندی اشاره دارد که باید در اثر احیاء عقل و امانه نفس، ریز و فرو‌تن شود.